

Откъс от книгата

Българската литература от Освобождението до
Първата световна война – част 1

Милена Кирова

След Освобождението литературата се завръща в България. Връщат се, разбира се, писателите, по-голямата част от които до този момент са живели в чужбина. Прибира се от Букурещ Любен Каравелов (и още на следващата година умира от туберкулоза в Русе), Петко Славейков завинаги изоставя Цариград, Вазов и Стамболов бързо напускат Румъния, Стоян Заимов и Никола Обретенов си идват от заточение с куп анкети на български поборници, направени там... България е разделена на три части и докато Македония изглежда трагично изгубена, Източна Румелия, или Автономията, както обикновено са я наричали, привлича бившите революционери с надеждата, че може да бъде спечелена обратно, ако се действа решително. Тези действия отначало имат културен характер и се концентрират в столицата на Източна Румелия, Пловдив. През 1878 г. градът има преобладаващо турско и гръцко население, материалната култура е с подчертано ориенталски характер, етническото съзнание на жителите е далече от гордостта да бъдеш българин. Струпването на по-голямата част от възрожденските ни деятели и патосът на решимостта да бъде спечелена Автономията бързо променят това положение. Градът започва да променя етническия си състав, а и цялостния си облик. И докато по същото време в София, столица на Княжеството, разцъфтява политическият живот с всички противоречиви страни на неговото инициране в полупатриархалната, полуориенталска среда на този невзрачен довчера град, Пловдив преживява възрожденски разцвет на културата.

Тук се намират двете най-големи издателства – на Драган Манчов и на Христо Г. Данов, излизат 12 периодични издания, има 21 училища, 3 библиотеки, музей и театър. Десет процента от бюджета на общината отиват само за развитие на народното образование. Интелигенцията, преброена в началото на 1885 г., включва 161 учители, журналисти и учени; 107 адвокати, доктори и музиканти; 114 печатари и литографи... Цифрите може да ни се видят скромни за население от 33 000 души, но нека да не забравяме, че с (някаква) грамотност непосредствено след Освобождението могат да се похвалят едва три процента българи.

Признание за бурния подем на Пловдив можем да намерим в написаното от чужденци, пребивавали по една или друга причина в него. Известният белгийски икономист Лавеле е впечатлен от голямото внимание, което се обръща на просвещението; докато Областното събрание се помещава в една стара сграда, двете най-големи сгради в града са отделени за женска и мъжка гимназия. Френският пътешественик Луи Леже нарича Пловдив „българската Атина“ (можем само да гадаем дали е имал предвид и древната Атина с нейната философска школа). За това безспорно се иска известно въображение, тъй като градът има съвсем ориенталски вид с неговия лабиринт от тесни, неназовани сокаци, с управителен орган в изоставена турска баня и централна поща, разположена „в един двор, горе по една стълба, в дъното на един коридор“ (Леже). Затова пък

Откъс от книгата

Българската литература от Освобождението до
Първата световна война – част 1

Милена Кирова

Областното събрание орязва драстично издръжката на главния управител на областта, за да основе театрална труппа.

До Съединението в Пловдив живеят и работят почти всички значими представители на българската литература и публицистика: Захари Стоянов и Димитър Петков, Иван Вазов и Константин Величков, Петко Славейков и Найден Геров, за известно време Стоян Михайловски... Ежедневниците Марица, Народний глас, Независимост, Южна България, Съединение... отделят много място за културни новини и за художествена литература. Тук излиза първото „литературно-научно списание“ след Освобождението с редактор Иван Вазов, първото литературно списание в България, Зора, редактирано отново от Вазов. През 1884 г., за да помогне на обучението в гимназиалния курс, се появява известната Българска христоматия, съставена от Константин Величков и Иван Вазов. Тя представлява „сборник от избрани сборници (както честно си признават съставителите) по всички родове съчинения, с приложение на кратки жизнеописания на най-знаменитите писатели“. Вътре, с други думи, можем да срещнем части от съчиненията на писатели, историци, оратори, публицисти; днес тя ни припомня за онова носталгично време, в което нуждите на няколко науки са можели да бъдат задоволени от едно-единствено помагало.

И докато Пловдив ври и кипи около Съединението, нека погледнем какво се случва по същото време в София. За тази цел ще използвам наблюденията на известния чешки историк и етнограф Константин Иречек, или „бай Иречек“, както започват да му казват в България още на 27-годишна възраст. Иречек приема поканата да стане главен секретар в Министерството на просвещението и пристига в София в късната есен на 1879 г. с два куфара и с целия духовен багаж на средноевропейски интелгент, възпитан в имперска среда, наследник на виден род чешки културни дейци. Това, което вижда още на първата сутрин, охлажда рязко романтичната му младежка вяра в настъпването на „славянския ренесанс“. Ще използвам цитати от неговия известен Български дневник, воден през петте години на изпитанието, което нарича „salto mortale в Леванта“. „Първи впечатления: крива улица с дървета, отстриани отворени ориенталски дюкянчета, ужасен неравен тротоар и страшна кал. Голямо село.“ Първият том на Дневника е просмукан от вопли срещу софийската кал – вездесъща, непобедима дотам, че дори князът не успява да я пребори въпреки изработения проект; самият Иречек изгубва в нея галошите си, а чадъра му открадват в самото Народно събрание.

Към калта се прибавя леденият вятър, върлуващ из голото Софийско поле; той прониква безпрепятствено в дървените, набързо сковани постройки на селото-град. „Из покрайнините – продължава ужасеният европейец – бродят глутници бездомни кучета, най-разнообразни породи... Над улиците – грамадни ята чавки.“ Животът в града е труден, битът – примитивен. В дървените сгради непрекъснато избухват пожари. През март 1881 г. изгаря Касационният съд, в началото на следващата година – цялото Народно събрание. Въпреки несгодите новата столица привлича като магнит хора от всички краища на страната: селяни, дошли

Откъс от книгата

Българската литература от Освобождението до
Първата световна война – част 1

Милена Кирова

да станат граждани, земеделци, захвърлили земята, за да получат чиновнически постове. Настроението е приповдигнато, българите изглеждат пияни от свободата и от новите възможности, които се откриват пред тях.

Интелигенцията в София отначало е малобройна, главно тези, които вземат участие в правителството и държавните институции, както и част от депутатите. Самото Народно събрание изглежда невъзможно пъстро и винаги шумно, народните избраници (през погледа на Иречек) са неуместно, даже абсурдно облечени: селяните – в потури, гражданите – в шаяк, а „хайдушкият войвода дядо Цеко Петков, изветряла глава“ се появява в „хайдушка окъсана носия; говори полусръбски за прасетата и магаретата, простонародни историйки“; из цялата зала се носи „страшен мирис на чесън“. Има и куриозни случки, като опита на разсилните да отглеждат кокошки в дипломатическата ложа. И въпреки всичко тук се вземат важни решения, полагат се основите на държавата. В началото на 1881 г. княз Батенберг суспендира Конституцията и изема правомощията на правителството, управлявайки еднолично. Оформя се първата българска опозиция, поляризират се партийните лагери; довчера единните възрожденци се учат да воюват помежду си.

Още за София през 1880 г. можем да научим от спомените на Екатерина Каравелова. Градът има около 20 000 жители и 2 гимназии – една мъжка със 111 момчета и една женска с 41 момичета. От паметника на Патриарх Евтимий нататък (към днешния НДК) започват бостаните на дядо Мелетий, софийския владика.

Разходка до село Подуяне се прави веднъж годишно, за събора на Велики петък, а семеен излет до Княжево могат да си позволят само заможните хора, тъй като струва над 10 лева с фаятон. До Пловдив се стига за два дни с кола. Софийнци обаче са жадни за развлечения и култура. Театралните представления са посрещани с пълни зали – както преди Освобождението. Отначало това са аматьорски постановки на импровизирани сцени в различни хотели и ресторанти. Сформира се и трупата на „Славянска беседа“; особено популярни са представленията на „Райна княгиня“ от Добри Войников и на „Иванко“ от Васил Друмев.

Съединението променя рязко съотношението на силите между Пловдив и София. Столицата издърпва голяма част от интелигенцията в бившата Автономия. Много от доскорешните просветители и писатели стават политически дейци; наивният Светослав Миларов дори ще бъде обесен по обвинение в убийството на един министър. Дядо Петко Славейков е сред ръководителите на Либералната партия, министър в две правителства; синът му Иван Славейков – кмет на София през 1885 г.; апостолът Захари Стоянов става все по-приближен до короната и ще завърши живота си като председател на Народното събрание; Иван Вазов и Константин Величков ще бъдат министри на просвещението, просветителят Драган Цанков – два пъти министър-председател. След като княз Александър Батенберг е принуден да напусне престола през 1886 г., се оформя регентство, много скоро превзето от Стамболов. Периодът 1887–1894 минава изцяло под знака на неговата

Откъс от книгата

Българската литература от Освобождението до Първата световна война – част 1

Милена Кирова

политика; две от специфичните ѝ черти засягат пряко литературата, която се създава в онзи момент.

Първата е подчертаното русофобство, съпроводено с преследване и арести на изявени русофили. Вазов се спасява в Русия, Константин Величков живее последователно във Флоренция, Солун и Цариград. От поредната „тежка чужбина“ първият донася „Под игото“, вторият – пътеписа „Писма от Рим“. Русофилите, които остават в България, се подкрепят взаимно и се обединяват около фигурата на Петко Каравелов, вече утвърден политик. Именно там, в дома на Екатерина и Петко Каравелови срещу Народния театър се оформя литературно-просветното Дружество „Свети Климент“ със свое периодично издание Библиотека „Свети Климент“ (1888–1891). Всъщност това е първият литературен кръг, съграден в България; в него и в списването на изданието вземат участие Петко Славейков с тримата си синове Иван, Рачо и Пенчо; Вазов и Величков, Тодор Влайков, младите Кръстьо Кръстев и Алеко Константинов, Стоян Михайловски, по това време учител в Русе... И ако Петко Каравелов е политическото лице на общата дейност, духът обединител е неговата съпруга Екатерина Каравелова.

Завършила гимназия в Москва, тя е сред най-културните българки на своето време, жена със силен и властен характер, неуморна преводачка от френски, немски и руски. Самото списание е двумесечно, а обемът му понякога надхвърля 600 страници; целта, заявена в програмната статия, е „да разпространява между народа полезни знания и да развива вкуса му към прекрасното“. Преобладават преводите на художествени произведения, най-често из класическата руска и френска литература, но редом с тях (около една трета от целия материал) присъстват творби от български писатели. Петко Славейков – вече болен, с два инфаркта, но с неуморен дух – публикува стихотворения, в които подканя към опазване на народния дух; Вазов се изявява в лирика с подчертано граждански патос; тук са най-добрите басни на Стоян Михайловски, ранните социални разкази на Влайков; непременно трябва да споменем и много известния за своето време фейлетон „Нов Мемиша-а-а“ от Екатерина Каравелова, карикатура на политическото насилие, упражнявано от Захари Стоянов.

Тук трябва да се върна към втората черта на Стамболовото управление (след русофобството), белязала дълбоко литературата от втората половина на 80-те години. Това е политическото насилие, опитът да бъде заглушен гласът на опозиционно настроената интелигенция с мъчения и арести. Няма нищо по-тъжно от метаморфозата на един бивш апостол, автор на звънките стихове Не щеме ний богатство, / не щеме ний пари, / а искаме свобода, / човешки правдини, в жесток тиранин, по-страшен от доскорошните турски (впрочем доста лениви) управници. Осемгодишното управление на Стамболов оставя дълбоки и незаличими следи върху формирането и манталитета на българската следвъзрожденска интелигенция. Още в невръстна възраст тя преживява срив на очакванията си за ред и справедливост в лелеяната държава и загубва вяра в способността на държавните институции изобщо да управляват разумно. „Власт“ става синоним на

Откъс от книгата

**Българската литература от Освобождението до
Първата световна война – част 1**

Милена Кирова

„корупция“ и „насилие“; идеалите – принадлежност на едно друго и безвъзвратно отминало време, населено с други българи („тогава живееха титани“, ще каже Захари Стоянов); дори утопиите придобиват носталгичен характер; развихря се митологичната оценка на миналото – винаги върху фона на отвращението от настоящето. Като дете, на което е отказана възможността да порасне бавно и постепенно в среда на уют и доверие, интелигенцията ни ще си остане някак завинаги „възрожденска“, фиксирана в неприязненото си отношение към властта – задължително враждебна и чужда; склонна да вярва в чудеса и илюзии, да надценява външните сили, да търси опора в „народа“, когато не знае какво да иска от себе си. И макар че Стамболов изгубва министърпредседателския пост през 1894 г. (и скоро след това ще бъде убит), следващите правителства, започвайки с „народняшкото“ на Константин Стоилов, принципно не променят политиката на грабителство и социално насилие.